

indrømmer Sobiech straks, at Steensen selv ganske vist har efterladt sig en hel række skrifter af spirituelt indhold (breve, prædikenskitser, opbyggelige skrifter, personlige optegnelser etc.), men ikke noget spirituelt system. Og dog er det netop det foreliggende værks ambition at levere en systematisk undersøgelse og fremstilling af Steensens spiritualitet på basis af en gennemgang af alle bevarede skrifter. Dette problem løses på en meget håndfast måde, idet der opstilles en systematik byggende på en kombination af klassisk katolsk teologi, begreber fra barokkens mystik og enkelte helt moderne nøgleord. Dette resulterer i et tæt vævet net af begreber, der lægges ned over Steensens skrifter, som således ordnes og udlægges, uden smålig skelen til, om Steensen på det pågældende punkt er original eller konventionel. Eftersom begrebet spiritualitet fokuserer på det religiøse liv, dets udtryk og former, dets teknik og dynamik, kan man selvfølgelig ikke abstrahere fra Niels Steensens liv. Afhandlingens indledes derfor med en relativt kort (80 sider) gennemgang af Steensens livsvej og værk, hvor forfatteren lægger vægt på, at Steensen under studierne i Nederlandene i begyndelsen af 1660'erne forlod sit hjemlands protestantiske kristendom og blev deist. Konversionen til den katolske Kirke i 1667 er derfor ikke en konversion fra protestantisme til katolicisme, men fra religionskritisk deisme til kristen tro i katolsk aftapning. På dette punkt uddyber og videreudvikler Sobiech teser, som forfatteren af disse linjer tidligere har fremsat. Afslutningsvis sammenfattes resultatet i en udlægning af en central Steensen-tekst, den såkaldte »Niels Steensens bøn«, dvs. struktureret efter en af Steensens egne tekster.

Alt dette gøres med en akribi, systematik og typisk germansk grundighed, der stedvis grænser til pedanteri, men som afgjort har sine positive sider. I sin akademiske perfektionisme og iver efter at dokumentere alt har forfatteren nemlig skabt noget, der delvis fungerer som en håndbog i Steensen-forskningen og -litteraturen, ganske særligt med hensyn til den teologisk-spirituelle side af sagen. Også af den grund vil Sobiechs afhandling danne det uomgængelige udgangspunkt for enhver yderligere teologisk, kulturhistorisk eller kirkehistorisk beskæftigelse med Steensens person.

*Sebastian Olden-Jørgensen*

BIRGITTE KRAGH: *Til jord skal du blive.... Dødens og begravelsens kulturhistorie i Danmark 1780 -1990*. Skrifter fra Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, 9, 2003.

På bagsiden præsenteres bogen som »den første samlede fremstilling af dødens kulturhistorie i Danmark, baseret på mere end 50 års forskning samt omfattende kildestudier (...) *Til jord skal du blive...* er et dansk modstykke til den franske kulturhistoriker Ariés berømte værk fra 1975 om dødens kulturhistorie og samtidig en evigt aktuel bog med budskab til både læg og lærd«. Det er måske ikke helt rigtigt, at det er den første eller eneste samlede fremstilling af dødens historie på dansk. Birgitte Kraghs værk er en del af den nye interesse for livets religiøse dimensioner, herunder døden og dens historie. Johan Fjord Jensen har f.eks. ligeledes i 2003 skrevet herom i »Vest for paradiset. Begravelsespladsernes natur«. Herudover kunne man nævne Inga Flotos »Dødsstraffens kulturhistorie. Ritualer og metoder 1600 – 2000« fra 2001.

Birgitte Kragh har på grundlag af mange års studier, herunder registrering af kirkegårde foretaget af 12 danske museer i årene 1990-91, suppleret med interviews om begravelsesskikke, skrevet et omfattende værk om opfattelse af døden og især begravelsesskikke i Danmark fra det moderne samfunds start til i dag.

Som strukturerende princip har Birgitte Kragh brugt Arnold van Genneps

opfattelse af død og begravelse som et overgangsritual, en grænsesituation, hvor afdøde skal finde sin plads i de dødes rige, de efterlevende leve videre og samfundets orden genoprettes efter tabet.

Birgitte Kragh skildrer indgående, hvordan opfattelser af denne overgang, og hvad der befordrede, at den fandt sted på en god måde, har ændret sig over tid, både i de skikke, der knyttede sig til det at skulle dø, og til begravelsesskikke. Hvad der anses for »en hæderlig begravelse«, har som alt andet ændret sig over tid. Det samme har kirkegårdenes fysiske udformning. Hvis vi tror, at den typiske landsbykirkegård med buksbomhække rundt om gravstederne, tujaer som adskillelse mellem rækker af grave og gange med knasende grus er et gammelt fænomen, får vi her at vide, at vi godt kan tro om igen. Landsbykirkegården, som vi kender den i dag, får først sit nuværende udseende i begyndelsen af det 20. århundrede. Især kirkegårdenes fysiske udformning gennem århundrederne er nøje beskrevet hos Birgitte Kragh, også i sine variationer mellem land og by og mellem landsdele,

Udgangspunktet og fortolkningsrammen i øvrigt er etnologisk og historisk-sociologisk. Den overordnede tolkningsramme og struktur er hentet i den klassiske sociologiske skelnen mellem traditionelle og moderne samfund. Hertil lægger sig etnologernes interesse for udbredelsen af forskellige skikke og tro/overtro knyttet hertil, og en model, hvor nye skikke spredes ud fra et centrum for til sidst også at nå de yderste og mest tilbagestående egne, hvor traditioner holdes længst i hævd – Vestsønderjylland, Vest- og Nordjylland og Bornholm.

Opbygningen af bogen er tematisk-kronologisk. Birgitte Kragh inddeler kronologisk i fire perioder eller stadier, 1780-1850, 1850-1920, 1920-1970 og 1970-1990. Derudover er bogen inddelt tematisk. Opfattelsen af døden, herefter ritualer knyttet til dødsleje og begravelse, og til sidst kirkegårdens udformning gennemgås tema for tema op igennem historien. Kombinationen af tematik og kronologi giver nogle unødvendige gentagelser og et billede der, når vi også skal omkring de forskellige egnsvarianter og lokale skikke, godt kan blive lidt flimrende i al sin detailrigdom. Det samlede billede af forandringer over tid kommer ind imellem til at fremstå mindre klart. Det skyldes måske også den overordnede periodeinddeling, som det kan være svært altid at se begrundelserne for, og som Birgitte Kragh da også selv bryder med ind imellem.

Overordnet set tales der, som nævnt, om en overgang fra et traditionelt samfund – et bondesamfund når vi er på landet, en borgerlig kultur når vi er i byerne – til et moderne, der karakteriseres med ord som fremadskridende industrialisering, rationalismen og det moderne naturvidenskabelige verdensbilledes gennembrud, en flytten vægten fra slægten til kernefamilien og en stadigt stigende individualisering.

Alt sammen velkendte begreber. Problemet er, her og i andre sammenhænge, at rationalismen og det moderne naturvidenskabelige verdensbillede, den stigende individualisering o.s.v. optræder som forklaring af ændringer i flere på hinanden følgende perioder eller faser; det svækker forklaringskraften. I det mindste må man så ind og definere lidt nærmere, hvad der menes med f.eks. individualisering, og om det er den samme form for individualisering, vi taler om på forskellige tidspunkter? Er det både udtryk for individualisering, når man markerer en grav med særlig udsmykning, der skiller netop dette gravsted ud som et personligt mindesmærke over en afdød (vi er her i 1800-tallet, s. 177), og når man lader sig begrave anonymt i en fælles grav (vi er her oppe i perioden 1970-1990, s. 259) – for nu at tage individualisering op som forklaring. I det første tilfælde er individualisering lig med at have et sted at dyrke mindet om

en bestemt person, individualisering er lig med at fremhæve den enkelte som person. I det andet tilfælde tales der om individualisering (modsat det kollektive og fællesskabet), hvor fremmedgjorthed og ensomhed siges at karakterisere det moderne individ, hvor sorgen forvises til det private rum, og ikke får et sted, en grav på en kirkegård, hvor man kan mindes. Begge tolkninger kan være rigtige nok, min anke går mest på at »individualisering« som forklaring bliver upræcis, når den skal forklare to for mig at se forskellige fænomener.

Birgitte Kragh ser den fremadskridende individualisering som et spørgsmål om faser, fra kollektiviteten i det gamle landsbyfællesskab, over fokus på familien, til det moderne menneskes ensomhed. Måske var det mere frugtbart at spørge til, hvordan individer til forskellige tider indgår i forskellige kollektive sammenhænge – og hvilken betydning det har i forhold til udviklingen af skikke omkring død og begravelse.

Birgitte Kragh er i afsnittene om perioden 1920 til 1970 inde på det afgørende skel, der kultur- og socialhistorisk sættes med 1960ernes velstandsstigning, øgede mobilitet, kvindernes indtræden på arbejdsmarkedet m.v. Alle de elementer, der nævnes, er igen rigtige og vigtige, spørgsmålet er kun, hvordan de indgår i Birgitte Kraghs forklaringer, og om der f.eks. ikke snarere skal sættes skel i 1870erne og 1960erne, hvis tesen er, at samfundsmæssige opbrud også sætter sig igennem, når det gælder opfattelsen af døden, og hvad en hæderlig begravelse er. Sagt på en anden måde, så bliver rammen med overgang fra et traditionelt til et moderne (og senmoderne, Birgitte Kragh bruger ikke ordet) samfund let en alt for generel forklaring, hvor alt for meget derfor også kan passes ind under tilpas rummelige begreber. Birgitte Kragh er selv inde på, at så profane forandringer som det, at børnene flytter væk fra det sogn, hvor forældrene blev boende, er en del af forklaringen på, at anonyme begravelser, hvor en urne sættes ned i en græsplæne, har vundet frem. Der er ingen til før kirketid om søndagen at rive og sørge for, at gravstedet ser pænt ud.

Man kan også notere sig nogle skift i, hvem der taler gennem de kilder, der inddrages, som får betydning for fremstillingen. Når det gælder de ældste perioder, udgøres en del af materialet af spørgelister fra Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser. For nogle af de nyere perioder (det 20. århundrede) er det eksperterne, der taler. De, der professionelt beskæftiger sig med emnet, f.eks. kirkegårdes indretning. Endelig for den nyeste periode (1970-1990) bygges der bl.a. på interviews. Måske er det med til at få især perioden 1920 til 1970 til at fremstå som rationalismens sejrsgang, fordi det her i særlig grad er eksperterne, der taler. Modsat de tidligste perioder og den allerseneste, hvor folk selv taler, og forskellige trosforestillinger, der ikke alle er lige rationelle eller klare, i højere grad kommer til at præge billedet.

Som nævnt er Birgitte Kraghs værk et blandt flere. Hendes værk demonstrerer tydeligt den etnologiske traditions styrker og svagheder over for eksempelvis en Johan Fjord Jensens idé- og mentalitetshistoriske tilgang. En anden markant forskel er, at Birgitte Kragh holder sig til Danmark og de sidste 250 år, hvor Johan Fjord Jensen går på strejftog rundt i hele verden og hele historien, og at Johan Fjord Jensen tillader sig i langt højere grad selv at tolke, hvor Birgitte Kragh dokumenterer.

Birgitte Kraghs værk indeholder således et væld af oplysninger om, hvordan man socialt og kulturelt gennem de sidste 200 år har håndteret tilværelsens afslutning. Forklaringerne på ændringerne, og hvad der har forårsaget dem, er dog nok en nærmere diskussion værd. Men vi har med Birgitte Kraghs værk fået et kvalificeret afsæt til at beskæftige os med en vigtig side af tilværelsen – dens afslutning.

*Marianne Rostgaard*